

Responsoria Triduum Sacrum w polskich benedyktyńskich źródłach officium divinum w epoce przedtrydenckiej

Debora Wiąckiewicz OSB

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
deborahosb@gmail.com

U schyłku średniowiecza, zanim na ziemiach polskich pojawiły się pierwsze zwiastuny reformacji, nowych form pobożności wyznaczanych przez *devotio moderna* i zapowiedzi mającego się niebawem rozpocząć Soboru Trydenckiego, czarni mnisi i mniszki w swych klasztorach rozsianych na obszarze całej Polski wiernie sprawowali *laus perennis*. W roku 1530 funkcjonowało w Polsce, a także na Śląsku i Pomorzu Zachodnim 8 opactw męskich (Tyniec, Lubiń, Mogilno, Płock, Orłowa, Stare Troki, Łysiec, Sieciechów), każde z kilkoma prepozyturami¹ i 9 klasztorów mniszek benedyktynek² (Staniątki, Chełmno, Toruń, Szynwałd, na Śląsku: Gubin, Lubomierz, Strzegom, Legnica, na Pomorzu Zachodnim: Kołobrzeg). Żyjący w nich mężczyźni i kobiety poświęcali czas, jak tradycja nakazuje, na studium Pisma Świętego i „ksiąg Świętych katolickich Ojców” (św. Benedykt z Nursji, *Reguła*, 73, 4)³ oraz realizowali lapidarny nakaz świętego zakonodawcy: „Nic nie może być ważniejsze od Służby Bożej” (św. Benedykt z Nursji, *Reguła*, 43, 3)⁴. Wypełnianie tego zadania wyznaczonego im przez św. Benedykta było od samego początku istnienia monastycyzmu benedyktyńskiego jego cechą charakterystyczną. „Wszędzie życie monastyczne charakteryzowało się wielkim szacunkiem dla kultu publicznego; całe upływało pod znakiem liturgii, płynęło w rytmie jej godzin, okresów i świąt”⁵. Sercem sprawowanej w klasztorach benedyktyńskich liturgii były uroczyste obchody największych tajemnic zbawienia: męki,

1 Por. P. Sczaniecki, *Zakony benedyktyńskie w Polsce*, Tyniec 1980, s. 39–77; tenże, *Benedyktyńscy. Zbiór szkiców i opowiadań*, Kraków 1989; M. Derwich, *Monastycyzm benedyktyński w średnio-wiecznej Europie i Polsce. Wybrane problemy*, Wrocław 1998.

2 Por. M. Borkowska, *Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce*, Tyniec 1989.

3 Św. Benedykt z Nursji, *Reguła*, przekł. A. Świderkówna, Kraków 1997, s. 245.

4 Tamże, s. 163.

5 J. Leclercq, *Miłość nauki a pragnienie Boga*, Kraków 1997, s. 277.

śmierci i zmartwychwstania Chrystusa. Duchowi synowie i córki założyciela „szkoły służby Pańskiej” przez całe swoje życie, a zwłaszcza w czasie wielkiego postu, mieli „wyglądać świętej Paschy pełni duchowej radości i tęsknoty” (św. Benedykt z Nursji, *Reguła*, 49, 7). Szczytem tego „wyglądania” i oczekiwania było Triduum Paschalne i celebrowane w tych dniach *officium divinum*⁶.

Każde opactwo, zachowując z założenia autonomię wobec innych klasztorów, sprawowało jednak modlitwę chórową według własnych, utrwalonych przez tradycję zwyczajów. Owa różnorodność w praktyce sprawowania kultu nie była właściwością ściśle benedyktyńską czy w ogóle zakonną. Była po prostu cechą liturgii średniowiecznej. W Kościele zachodnim od IX do XVI wieku istniało wiele lokalnych tradycji liturgicznych, dostrzegalnych zarówno w repertuarze mszalnym, jak i *officium divinum*. Odmienne zwyczaje funkcjonowały w ramach liturgii w każdej niemal diecezji na terenie cesarstwa⁷. O ile repertuar mszalny dość wcześnie uległ częściowej stabilizacji, a jego oficjalnym źródłem stał się sakramentarz papieski, o tyle antyfonarz, a potem brewiarz z tekstami oficjum nigdy nie uzyskał statusu oficjalnej, wzorcowej księgi liturgicznej ze względu na niemożliwość ujednoczenia tak zróżnicowanego repertuaru⁸. W księgach służących do celebracji *officium divinum* każdy z poszczególnych formularzy reprezentował odmienną konfigurację tekstów i melodii ukształtowaną przez lokalną tradycję⁹. Owa różnorodność w układzie i doborze antyfon i responsoriów przetrwała w niezmienionej formie aż do reformy potrydenckiej¹⁰.

Tak oryginalna zawartość kodeksów przekazujących teksty oficjum stwarza szczególną okazję do zbadania zależności i powiązań między różnymi tradycjami. Pozwala także, przynajmniej w pewnej mierze, odpowiedzieć na pytanie o proveniencję tradycji lokalnych i określenie filiacji między nimi¹¹.

6 Łaciński termin *officium divinum* (pol. oficjum) w szerokim sensie określa „wspólną modlitwę Kościoła jako wyraz publicznego kultu” (B. Nadolski, *Liturgika*, t. 2: *Liturgia i czas*, Poznań, 1991, s. 179). W niniejszym opracowaniu używany będzie jednak jako synonim określenia „liturgia godzin”, „godziny kanoniczne”, etc.

7 Por. D. Hiley, *Post-Pentecost Alleluias in Medieval British Liturgies*, [w:] *Music in the Medieval English Liturgy. Plainsong and Medieval Music Society centennial Essays*, ed. by S. Rankin, D. Hiley, Oxford 1993, s. 145–174.

8 Por. C. Dondi, *The Liturgy of the Canons Regular of the Holy Sepulchre of Jerusalem. A Study and a Catalogue of the Manuscript Sources*, Turnhout 2004, s. 29.

9 M. Huglo, *Les livres de chant liturgique*, Turnhout 1988, s. 86n.

10 D. Hiley, *Western Plainchant. A Handbook*, Oxford 1993, s. 307.

11 Por. J. Kubieniec, *Secundum consuetudinem. Śpiew godzin kanonicznych w średniowiecznej metropolii gnieźnieńskiej*, Kraków 2013, s. 8.

1. Metoda

Pracę nad identyfikacją lokalnych wariantów liturgicznych w poszczególnych diecezjach bądź zakonach podjęli na początku ubiegłego stulecia francuscy liturgiści, zwłaszcza benedyktyni. Znaczące są przede wszystkim wyniki badań o. Gabriela Beyssaca¹², który wykazał, iż większość lokalnych tradycji wyodrębnić można na podstawie układu responsoriów matutinum przeznaczonych na określone obchody liturgiczne: cztery niedziele adwentu, Narodzenie Pańskie, Triduum Paschalne, Wielkanoc, uroczystość Wszystkich Świętych i dzień zaduszny, a także formularz *In Dedicatione Ecclesiae*. Aby ukazać związek między różnymi tradycjami, Beyssac opracował tzw. „metodę numeryczną”, przypisując każdemu responsorium inną liczbę. Pozwoliło to stworzyć sekwencje dziewięciu (*cursus romanus*) lub dwunastu (*cursus monasticus*) responsoriów, z których każde występuje w określonej relacji do pozostałych. Powstałe w ten sposób układy responsoriów zostały ułożone według porządku numerycznego, stwarzając tym samym możliwość dokonania porównań między nimi¹³.

Victor Leroquais, autor wydanego w latach 1924–1943¹⁴ katalogu rękopisów liturgicznych zebranych w bibliotekach francuskich, wykorzystując metodę Beyssaca, sporządził wykaz responsoriów na niedziele adwentu, Triduum Paschalne i oficjum za zmarłych¹⁵.

W drugiej połowie XX wieku badania nad identyfikacją lokalnych tradycji liturgicznych podjął Rene-Jean Hesbert. V i VI tom jego monumentalnego dzieła *Corpus Antiphonarium Officii* zawiera zbiór responsoriów i wersetów matutinum na niedziele i suche dni adwentu¹⁶.

W roku 1979 na łamach XVIII tomu „Etudes Gregoriennes” wyniki swoich badań nad responsoriami w oficjum *Triduum Sacrum* opublikował o. Raymond Le Roux. Autor przedstawił układ i dobór responsoriów dla ponad 400 średniowiecznych źródeł z całej Europy przekazujących teksty *officium divinum*¹⁷.

12 Por. F. Combaluzier, *In memoriam Gabrielis Beyssac*, „Ephemerides Liturgicae” 82 (1968), s. 47–53.

13 Opis metody Beyssaca przytoczony za: C. Dondi, *The Liturgy of the Canons Regular of the Holy Sepulchre of Jerusalem. A Study and a Catalogue of the Manuscript Sources*, Turnhout 2004, s. 30.

14 V. Leroquais, *Les Bréviaires manuscrits des bibliothèques publiques de France*, t. 1–5, Paris 1934.

15 Listy responsoriów Leroquais dostępne w formie notatek autora w Bibliothèque Nationale de France, ms. nouv. acq. lat. 3160–3164.

16 R.-J. Hesbert, *Corpus Antiphonarium Officii*, t. 1–6, Roma 1963–1979.

17 R. Le Roux, *Répons du Triduo Sacro et de Pâques*, „Etudes Gregoriennes” 18 (1979), s. 157–176.

W polskich badaniach nad liturgiczną tradycją benedyktyńską nie stosowano dotąd na szerszą skalę tego typu metod¹⁸. Komparatystyczna metoda Beyssaca wydaje się szczególnie skuteczna i niemal niezawodna w odniesieniu do badania zależności między różnymi wariantami poszczególnych formularzy oficjum.

Ustalenia Le Roux zostały w niniejszej pracy wykorzystane do identyfikacji tradycji polskich benedyktynów w okresie przedtrydenckim, wskazania łączących owe tradycje zależności i porównania ich ze źródłami obcymi. Pochodzenie liturgicznych zwyczajów polskich opactw nie było jak dotąd przedmiotem szczegółowych badań, toteż wnioski będące wynikiem przeprowadzonych porównań mogą stać się przyczynkiem do szerszych studiów historycznych nad proveniencją i wzajemnymi zależnościami tradycji liturgicznych pierwszych wspólnot benedyktyńskich na terenach Polski.

2. Źródła

Do naszych czasów zachowało się zaledwie osiem rękopiśmiennych kodeksów zawierających teksty *officium divinum* celebrowanego w polskich klasztorach benedyktyńskich w okresie przedtrydenckim. Są to:

1. Antyfonarz Mćcisława (Biblioteka Narodowa, AKC 10 808 [Rps 12720 V], proveniencja: opactwo Benedyktynów w Tyńcu).
2. *Antiphonale iuxta constitutionem Ordinis Patris sancti Benedicti. De tempore* (Archiwum Benedyktynek w Staniątkach, ms. 1, 2, 4, proveniencja: opactwo Benedyktynek w Staniątkach).
3. *Breviarium monasticum* (Staatsbibliothek zu Berlin, Theol. Lat. Qu. 149, proveniencja: opactwo Benedyktynów w Lubiniu).
4. Breviarz benedyktyński (Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, rps BUW 184, proveniencja: opactwo Benedyktynów w Sieciechowie lub na św. Krzyżu).
5. *Breviarium* (Biblioteka Narodowa, rps BOZ 65, proveniencja: opactwo Benedyktynów w Tyńcu, zawiera jedynie formularze *de sanctis*)

18 Z metody Beyssaca korzysta Jakub Kubieniec w rozprawie *Secundum consuetudinem. Śpiew godzin kanonicznych w średniowiecznej metropolii gnieźnieńskiej*, Kraków 2013.

6. *Breviarium de tempore et de sanctis, pars aestivalis* (Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, IF 466, proveniencja: opactwo Benedyktynek w Legnicy).
7. *Breviarium de tempore et de sanctis* (Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, I O 95, proveniencja: opactwo Benedyktynek w Legnicy, zawiera teksty godzin dziennych z wyjątkiem formularza o św. Marii Magdalenie).
8. *Hymnarius* (Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, I O 96, proveniencja: opactwo Benedyktynek w Legnicy).

Jedynie cztery pierwsze z wymienionych kodeksów przekazują teksty matutinum, w tym responsoria przeznaczone na poszczególne dni Triduum Paschalnego.

3. Opis źródeł

Najstarszym polskim rękopisem o proveniencji benedyktyńskiej z repertua-rem godzin kanonicznych jest Antyfonarz Mściśława z Tyńca datowany na rok 1409¹⁹ lub lata wcześniejsze²⁰. Z zapisu w kolofonie²¹ wynika, iż wykonawcą antyfonarza jest katedralis Przybysław²², a kompilatorem zawartości – Mściśław, opat klasztoru benedyktynów w Tyńcu w latach 1386–1410²³. Ogólną charakterystykę manuskryptu znaleźć można w opracowaniach Barbary Miodońskiej²⁴,

19 *Notae musicae artis. Notacja muzyczna w źródłach polskich XI–XVI wieku*, red. E. Witkowska-Zaręba, Kraków 1999, s. 229.

20 *Antyfonarz opata Mściśława*, [w:] *Tyniec. Sztuka i kultura benedyktynów od wieku XI do XVIII. Katalog wystawy na Zamku Królewskim na Wawelu, październik–grudzień 1994*, red. nauk. K. Żurowska, oprac. M. Podlodowska-Reklewska i E. Pycińska, Kraków 1994, s. 34.

21 Kolofon umieszczony na karcie 352v: „Explicit liber de Tempore per manus Przbisłai Cathedralis, compilatus per reverendum in christo patrem divina providentia Mstislaum, abbatem tinciensem. Orate pro eis”.

22 Por. T. Miazga, *Skrypcyzy ksiąg choralnych w Polsce*, „Studia Sandomierskie” 3 (1982), s. 306, 321.

23 P. Szczaniecki, *Katalog opatów Tynieckich*, Tyniec 1978, s. 76–83; M. Derwich, *Monastycyzm benedyktyński...*, dz. cyt., s. 77.

24 B. Miodońska, *Kodeksy iluminowane Benedyktynów tynieckich. Wiek XIV–XV. Uwagi historyka sztuki*, [w:] *Benedyktyni Tynieccy w średniowieczu. Materiały z sesji naukowej Wawel-Tyniec 13–15 października 1994*, red. nauk. K. Żurowska, Kraków 1995, s. 243–260.

Władysława Podlacha²⁵, Feliksa Koperę²⁶, Klementyny Żurowskiej²⁷, Gabrieli Klimeckiej²⁸, a wzmianki o notacji zastosowanej w kodeksie tynieckim – w pracach Janki Szendrei²⁹ i Tadeusza Miazgi³⁰. Rozległe studium źródłoznawcze na temat antyfonarza przeprowadził ks. Tadeusz Bratkowski³¹, który zestawiał także repertuar rękopisu Przybysława z zawartością innych benedyktyńskich antyfonarzy powstałych na przestrzeni XV–XIX wieku³². Zgodnie z treścią kolofonu rękopisu to *liber de Tempore*, który zawiera śpiewy oficjum niedzieli i świąt całego roku liturgicznego³³.

Z Antyfonarzem Mścisława reprezentującym tradycję tyniecką powiązany jest najstarszy z zachowanych rękopiśmiennych antyfonarzy w Archiwum Benedyktynek w Staniątkach *Antiphonale iuxta constitudinem Ordinis Patris sancti Benedicti. De tempore. Z explicitu*³⁴ zapisanego na ostatniej karcie trzeciego tomu manuskryptu wynika, iż został on sporządzony w Tyńcu w roku 1535 przez Tomasza, tamtejszego organistę³⁵, na życzenie Doroty Szreniawskiej, dwunastej ksieni staniąteckiego klasztoru, i składał się z dwóch tomów. Ze względu na spory ciężar pierwszy z dwóch tomów w 1800 roku został podzielony na dwie części³⁶, a poszczególnym księgom nadano numery

25 W. Podlacha, *Miniatury tynieckich ksiąg liturgicznych w Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza*, t. 2, Lwów 1916, s. 195–204.

26 F. Kopera, *Dzieje malarstwa w Polsce. Średniowieczne malarstwo w Polsce*, t. 1, Kraków 1918, s. 46.

27 *Antyfonarz opata Mścisława*, [w:] *Tyniec. Sztuka i kultura benedyktynów od wieku XI do XVIII...*, dz. cyt., s. 34.

28 G. Klimecka, *Tynieckie rękopisy iluminowane w zbiorach Biblioteki Narodowej przykładem benedyktyńskiej kultury piśmienniczej w XIV–XV wieku*, [w:] *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 1995, s. 289–297.

29 J. Szendrei, *Notacja liniowa w polskich źródłach chorałowych XII–XIV wieku*, [w:] *Notae musicae artis...*, dz. cyt., s. 270–277.

30 T. Miazga, *Notacja gregoriańska w świetle polskich rękopisów liturgicznych*, Graz 1984.

31 T. Bratkowski, *Antyfonarz Mścisława z Tyńca. Studium źródłoznawcze*, Przemyśl 2009.

32 T. Bratkowski, *Officium divinum de tempore w rękopiśmiennych antyfonarzach zakonów benedyktyńskich w Polsce od XV do XIX wieku*, Rzeszów 2013.

33 Por. przypis 5.

34 „Explicit pars antiphonarii de Tempore. Quod Jesu Christo: Salvatori nostro in laudem suae quam Genitrici Beatae Mariae Virgini et honorem. Venerabilis religiosa quam Virgo Dorothea Szreniawska, Abbatissa Sancti monialium ordinis patris Sancti Benedicti: in Staniasthy propriis impensis exstruxit. Anno Domini Millesimo quinguentissimo tricesimo quinto – 1535. Quare vos praesens future quam religionis eiusdem sorores domino psallentes hoc in codice lecte canite. Praefate quam abbatis memores Deus illi miserere, semper dicite. Operarius quoque nomen cuius est Thomas verba praedicta sibi dici humiliter precatur”.

35 Por. notka na wklejce ms. 4, karta 16v; według Barbary Miodońskiej był to katedralis Tomek.

36 Barbara Miodońska mylnie podaje, iż antyfonarz składa się z czterech tomów – por. B. Miodońska, *Małopolskie malarstwo książkowe 1320–1540*, Warszawa 1993, s. 80, 241.

katalogowe ms. 1, 2, 4³⁷. Tom pierwszy nazwany został *Księgą Adwentową*, drugi – *Księgą Postną*, a trzeci – *Księgą Wielkanocną*. W połowie XVII wieku przystosowano zawartość antyfonarza do liturgii potrydenckiej, dodając dopisy, całe karty lub nawet składki z aktualnymi formularzami, które spisała najprawdopodobniej Zofia Borowińska, kopistka staniąteckiego graduaułu z 1651 roku³⁸. Pokrewieństwo kodeksu staniąteckiego i antyfonarza Mćcisława z Tyńca jest widoczne zarówno w warstwie układu repertuaru, jak i jego treści tekstowej i muzycznej³⁹.

Trzecim źródłem jest ręcznie pisany brewiarz z 1476 roku⁴⁰ pochodzący z opactwa benedyktynów w Lubiniu, przechowywany obecnie w Staatsbibliothek w Berlinie⁴¹. Według kolofonu zapisanego na karcie 258w jego autorem jest Albert, syn Bartłomieja ze Środy⁴². Kodeks zawiera teksty formularzy *de tempore, commune sanctorum* i *de sanctis* na cały rok liturgiczny. Dwadzieścia osiem początkowych kart spisanych w 1516 roku inną ręką stanowi *Hymnarium de tempore et de sanctis*, którego teksty według Achtena wskazują na proveniencję krakowską⁴³.

Czwartym rękopisem przedtrydenckim zawierającym teksty matutinum przeznaczone na poszczególne dni Triduum Paschalnego jest

37 Notka dopisana w kodeksie ms. 1 na karcie tytułowej: „Adwentowa ta księga. Sprawiedliwie myśleć można, że ta księga jest pierwsza z owych, o których katalog Ksień Staniąteckich wspomina, że były staraniem i kosztem panny Doroty szreniawski, Ksieni sprawione, i odtąd były używane w chórze. Patrzej o tym w Księdze nazwanej Wielkanocna na ostatniej karcie. Taż Ksieni pełna świątobliwości zasnęła w Panu R.P. 1536, dnia 21 maja. Sprawowała urząd przełożoństwa lat osiemnaście. Ta księga miała w sobie nieco ciężaru, więc teraz rządząca Najprzewielebniejsza w Bogu Panna Ksieni Apolonia Wizanna Szmidowiczówna mająca wzgląd na słabość sił młodzieży terażniejszej rozdzielić na dwie kazala. Było to w roku 1800. Za przełożoństwa Panny Franciszki Lochmanówny. Cantorstwa P. Zofii Madeyskiej. A ta co pisz – Anna. Od tych ksiąg płacono od każdej po złotych osiemnaście. Ta część zaczęta od niedzieli pierwszej Adwentu. Kończy się między oktawą SS. Trzech Króli obacz 330. A czego tu nie masz, szukaj gdzie indziej. Osobliwie w Księdze, którą mówią Ecce Sacerdos”.

38 J. Kubieniec, *Muzyka liturgiczna*, [w:] *Monografia zespołu muzycznego oraz katalog muzykaliów klasztoru ss. Benedyktynek w Staniątkach*, pod red. M. Konika, Kraków 2016, s. 20.

39 Por. tamże, s. 22.

40 M. Skibniewski, *Opactwo benedyktynów w Lubiniu. Perła wśród niziny*, Poznań 1988, s. 28.

41 G. Achten, *Die theologischen lateinischen Handschriften in Quarto der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlin*, Teil 1: Ms. theol. lat. qu. 141-266, Wiesbaden 1979, s. 50–52.

42 Treść kolofonu: „Expliciunt dominice per circulum anni per me Albertum Bartolomei filium nacione de Sroda et sunt finite post nativitatem domini nostri Jesu Christi anno domini milesimo quadricentesimo septimo sexto et hoc scripsit albertus vere quia pro eo cantaverunt unum miserere etc.”.

43 Por. G. Achten, *Die theologischen lateinischen...*, dz. cyt., s. 50.

benedyktyński brewiarz z drugiej połowy XVI wieku przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. Proweniencja kodeksu jest nieznaną. Przypuszcza się, że pochodzi on z opactwa benedyktynów w Sieciechowie, na św. Krzyżu lub w Tyńcu⁴⁴. Według dokumentacji konserwatorskiej z 1987 roku „brewiarz napisany został na papierze czerpanym czarnym atramentem z licznymi inicjałkami i tytułkami rubrowanymi. [...] Interesujący tekst był bardzo często czytany. Przewracanie kart spowodowało ich zniszczenie. [...] Na kilku kartach widać przyklejone resztki świec”⁴⁵. Podobnie jak w przypadku rękopisu z Lubinia kodeks warszawski obejmuje komplet formularzy na cały rok liturgiczny. Pochodzenie kodeksu ze środowiska małopolski potwierdzają formularze o świętych typowych dla kalendarza krakowskiego⁴⁶.

Zestawienie responsoriów na poszczególne dni Triduum Sacrum⁴⁷

Feria V in Cena Domini

	Antyfonarz Mściława	Antyfonarz Staniątecki ms. 2	Brewiarz Lubiński	Brewiarz benedyktyński rps BUW 184
N1/r1	Seniores populi consilium	-	Seniores populi consilium	Seniores populi consilium
N1/v1	Collegerunt ergo pontifices	-	Collegerunt ergo pontifices	Collegerunt ergo pontifices
N1/r2	In monte Oliveti	-	In monte Oliveti	In monte Oliveti
N1/v2	Verumtamen non sicut	-	Verumtamen non sicut	Verumtamen non sicut
N1/r3	Tristis est anima mea	-	Tristis est anima mea	Tristis est anima mea
N1/v3	Ecce appropinquabit hora	-	Vigilate et orate ne intretis	Ecce appropinquabit hora
N2/r1	-	-	Ecce vidimus eum	Ecce vidimus eum
N2/v1	-	-	Vere languores nostros	Vere languores nostros
N2/r2	-	-	Unus ex discipulis meis tradet me	Unus ex discipulis meis tradet me
N2/v2	-	-	Qui intingit mecum manum	Qui intingit mecum manum

44 *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. 1, oprac. H. Kozerska i W. Stummer, Warszawa 1963, s. 229. Według rozpoznania ks. Wojciecha Danielskiego i Krzysztofa Brachy brewiarz pochodzi z opactwa św. Krzyża na Łyścu – por. W. Danielski, *Kult św. Wojciecha na ziemiach polskich*, Lublin 1997, s. 347; K. Bracha, *Dziedzictwo duchowe benedyktynów świętokrzyskich w średniowieczu*, „Debaty świętokrzyskie” 1 (2014), s. 67.

45 Dokumentacja konserwatorska sporządzona przez Witomiłę Wołk-Jeziorską, wykonawczynię konserwacji obiektu, dostępna jest w Gabinetie Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie.

46 Por. *Katalog rękopisów...*, dz. cyt., s. 229.

47 W tabeli zastosowano następujące skróty: N – nokturn, r – responsorium, v – werset. W przypadku Antyfonarza Mściława i Antyfonarza Staniąteckiego, w których to źródłach występują tylko 3 responsoria nie przyporządkowane do określonego nokturnu, umieszczono je we wskazanych miejscach, kierując się analogią ich występowania w pozostałych kodeksach.

	Antyfonarz Mścislawa	Antyfonarz Staniątecki ms. 2	Brewiarz Lubiński	Brewiarz benedyktyński rps BUW 184
N2/r3	-	-	Ecce turba et qui vocabatur Judas	Ecce turba et qui vocabatur Judas
N2/v3	-	-	Filius quidem hominis vadit	Filius quidem hominis vadit
N3/r1	-	Amicus meus osculi me tradidit signo	Amicus meus osculi me	Revelabunt caeli iniquitatem Judae
N3/v1	-	Bonum illi erat ei si natus	Melius illi erat	In die perditionis servabitur
N3/r2	-	Revelabunt caeli iniquitatem Judae et terra	Revelabunt caeli iniquitatem Judae	Amicus meus osculi me
N3/v2	-	In die perditionis servabitur	In die perditionis servabitur	Melius illi erat
N3/r3	-	O Juda qui dereliquisti consilium pacis	O Juda qui dereliquisti consilium pacis	O Juda qui dereliquisti consilium pacis
N3/v3	-	Juda osculo filium hominis	Juda osculo filium hominis	Juda osculo filium hominis

Feria VI in Parasceve

	Antyfonarz Mścislawa	Antyfonarz Staniątecki ms. 2	Brewiarz Lubiński	Brewiarz benedyktyński rps BUW 184
N1/r1	Omnes amici mei dereliquerunt me	-	Omnes amici mei dereliquerunt me	Omnes amici mei dereliquerunt me
N1/v1	Et dederunt in escam meam	-	Et dederunt in escam meam	Et dederunt in escam meam
N1/r2	Caligaverunt oculi mei a fletu meo	-	Caligaverunt oculi mei a fletu meo	Caligaverunt oculi mei a fletu meo
N1/v2	O vos omnes qui transitis	-	O vos omnes qui transitis	O vos omnes qui transitis
N1/r3	Tradiderunt me in manus impiorum	-	Tamquam ad latronem	Tradiderunt me in manus impiorum
N1/v3	Astiterunt reges terrae	-	Filius quidem hominis	Astiterunt reges terrae
N2/r1	-	-	Jesum tradidit impius	Tamquam ad latronem
N2/v1	-	-	Et ingressus Petrus in atrium	Cumque injecisset manus
N2/r2	-	-	Tradiderunt me in manus	Jesum tradidit impius
N2/v2	-	-	Alieni insurrexerunt in me	Adduxerunt autem ad Caipham principem
N2/r3	-	-	Barabbas latro dimittitur	Barabbas latro dimittitur
N2/v3	-	-	Ecce turba et qui vocabatur Judas	Ecce turba et qui vocabatur Judas
N3/r1	-	Vinea mea electa ego te plantavi	Velum templi scissum est	Vinea mea electa ego te plantavi
N3/v1	-	Saepivi te et lapides elegi ex te	Amen dico tibi hodie mecum	Saepivi te et lapides elegi ex te
N3/r2	-	Velum templi scissum est et omnis	Vinea mea electa ego te plantavi	Velum templi scissum est
N3/v2	-	Petrae scissae sunt et monumenta aperta	Saepivi te et lapides elegi ex te	Amen dico tibi hodie mecum
N3/r3	-	Tenebrae factae sunt dum crucifixisset Jesum	Tenebrae factae sunt	Tenebrae factae sunt
N3/v3	-	Exclamans Jesus voce magna ait pater	Cum ergo accepisset acetum	Cum ergo accepisset acetum

Sabbato Sancto

	Antyfonarz Mćcisława	Antyfonarz Staniątecki ms. 2	Brewiarz Lubiński	Brewiarz Benedyktyński rps BUW 184
N1/r1	Sepulto domino signatum est monumentum	-	Sepulto domino signatum est monumentum	Sepulto domino signatum est monumentum
N1/v1	Ne forte veniant discipuli ejus	-	Ne forte veniant discipuli ejus	Ne forte veniant discipuli ejus
N1/r2	Jerusalem luge et exue	-	Jerusalem luge et exue	Jerusalem luge et exue
N1/v2	Deduc quasi torrentem lacrimas	-	Deduc quasi torrentem lacrimas	Deduc quasi torrentem lacrimas
N1/r3	Sicut ovis ad occisionem ductus est	-	Plange quasi virgo plebs mea	Plange quasi virgo plebs mea
N1/v3	Tradidit in mortem animam	-	Ululate pastores et clamate	Ululate pastores et clamate
N2/r1	-	-	Recessit pastor bonus fons aquae vivae	Recessit pastor bonus fons aquae vivae
N2/v1	-	-	Ante cuius conspectum mors fugit	Ante cuius conspectum mors fugit
N2/r2	-	-	O vos omnes qui transitis	O vos omnes qui transitis
N2/v2	-	-	Attendite universi populi	Attendite universi populi
N2/r3	-	-	Ecce quomodo moritur justus	Ecce quomodo moritur justus
N2/v3	-	-	In pace factus est locus ejus	In pace factus est locus ejus
N3/r1	-	Aestimatus sum cum descendentibus in lacum	Aestimatus sum cum descendentibus in lacum	Aestimatus sum cum descendentibus in lacum
N3/v1	-	Posuerunt me in lacu inferiori in	Et sicut vulnerati dormientes	Et sicut vulnerati dormientes
N3/r2	-	Agnus dei Christus immolatus est pro	Agnus dei Christus immolatus est pro	Agnus dei Christus immolatus est pro
N3/v2	-	Christus factus est pro nobis oboediens	Christus factus est pro nobis oboediens	Christus factus est pro nobis oboediens
N3/r3	-	Sicut ovis ad occisionem ductus est	Sicut ovis ad occisionem ductus est	Sicut ovis ad occisionem ductus est
N3/v3	-	Tradidit in mortem animam suam et	Tradidit in mortem animam suam et	Tradidit in mortem animam suam et

Dominica Resurrectionis

	Antyfonarz Mćcisława	Antyfonarz Staniątecki ms. 4	Brewiarz Lubiński	Brewiarz Benedyktyński rps BUW 184
N1/r1	Angelus domini descendit de caelo	Angelus domini descendit de caelo	Angelus domini descendit de caelo	Angelus domini descendit de caelo
N1/v1	Et introeuntes in monumentum	Angelus domini locutus est mulieribus dicens	Angelus domini locutus est mulieribus dicens	Angelus domini locutus est mulieribus dicens
N1/r2	Angelus domini locutus est mulieribus	Angelus domini locutus est mulieribus	Angelus domini locutus est mulieribus	Angelus domini locutus est mulieribus
N1/v2	Jesum quaeritis Nazarenum	Sicut dilexit me pater et ego	Ecce praecedet vos in Galilaeam	Jesum quaeritis Nazarenum
N1/r3	Maria Magdalena et altera Maria	lacuna	Maria Magdalena et altera Maria	Maria Magdalena et altera Maria

	Antyfonarz Mściława	Antyfonarz Staniątecki ms. 4	Brewiarz Lubiński	Brewiarz Benedyktynski rps BUW 184
N1/v3	Et valde mane una sabbatorum	lacuna	Cito euntes dicite discipulis ejus	Cito euntes dicite discipulis ejus
N1/r4	Si consurrexistis cum Christo	Si consurrexistis cum Christo	Surgens Jesus dominus noster	Si consurrexistis cum Christo
N1/v4	Mortui enim estis et vita vestra	Mortui enim estis et vita vestra	Surrexit dominus de sepulcro	Mortui enim estis et vita vestra
N2/r1	Expurgate vetus fermentum	Expurgate vetus fermentum	Expurgate vetus fermentum	Expurgate vetus fermentum
N2/v1	Mortuus est propter delicta nostra	Non in fermento malitiae et nequitiae	Christus resurgens ex mortuis	Non in fermento malitiae et nequitiae
N2/r2	Christus resurgens ex mortuis	Christus resurgens ex mortuis	Virtute magna reddebant apostoli	Christus resurgens ex mortuis
N2/v2	Mortuus est enim propter delicta nostra	Mortuus est enim propter delicta nostra	Repleti quidem spiritu sancto	Mortuus est enim propter delicta nostra
N2/r3	Virtute magna reddebant apostoli	Virtute magna reddebant apostoli	Tulerunt dominum meum et nescio	Virtute magna reddebant apostoli
N2/v3	Repleti quidem spiritu sancto	Repleti quidem spiritu sancto	Cito euntes dicite discipulis ejus	Repleti quidem spiritu sancto
N2/r4	Surgens Jesus dominus noster	Surgens Jesus dominus noster	Si consurrexistis cum Christo	Surgens Jesus dominus noster
N2/v4	Una ergo sabbatorum cum fores	Una ergo sabbatorum cum fores	Mortui enim estis et vita vestra	Una ergo sabbatorum cum fores
N3/r1	Surrexit pastor bonus qui posuit	Surrexit pastor bonus qui posuit	Ecce vicit leo de tribu Juda	Surrexit pastor bonus qui posuit
N3/v1	Etenim pascha nostrum	Etenim pascha nostrum	Et unus de senioribus dixit mihi	Surrexit dominus de sepulcro
N3/r2	Ecce vicit leo de tribu Juda	Ecce vicit leo de tribu Juda	Isti sunt agni novelli	Ecce vicit leo de tribu Juda
N3/v2	Dignus est agnus qui occisus est	Dignus est agnus qui occisus est	In conspectu agni amicti stolis albis	Et unus de senioribus dixit
N3/r3	Data est mihi omnis potestas in caelo	Data est mihi omnis potestas in caelo	De ore prudentis procedit mel alleluia	Data est mihi omnis potestas in caelo
N3/v3	Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus	Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus	Quam dulcia faucibus meis eloquentia tua	Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus
N3/r4	Dum transisset sabbatum Maria Magdalena	lacuna	Dum transisset sabbatum Maria Magdalena	Dum transisset sabbatum Maria Magdalena
N3/v4	Et valde mane una sabbatorum veniunt	Et valde mane una sabbatorum veniunt	Et valde mane una sabbatorum veniunt	Et valde mane una sabbatorum veniunt

Jak wynika z powyższych zestawień, rodzime oficjum monastyczne *Triduum Sacrum* ma wyjątkowo identyczny układ jak oficjum katedralne z dziewięcioma czytaniem i responsoriami, po trzy dla każdego nokturnu. Wyjątek stanowią Antyfonarz Mściława i antyfonarz staniątecki, które podają jedynie trzy responsoria. Responsoria z Tyńca odpowiadają pierwszemu, staniąteckie zaś trzeciemu nokturnowi formularza 3-nokturnowego.

	Feria V in Cena Domini			Feria VI in Parasceve			Sabbato Sancto			Dominica Resurrectionis		
	N 1	N 2	N 3	N 1	N 2	N 3	N 1	N 2	N 3	N 1	N 2	N 3
Antyfonarz Mściława	IAB			AJH			ABI			ABDS	IOGE	MJUC
Antyfonarz Staniątecki ms. 4			DJL			CBE			GHI	AB_5	IOGE	MJU_
Brewiarz Lubiński	IAB	CFK	DJL	AJD	IHG	BCE	ABC	DEF	GHI	ABDE	IGHS	JKLC
Brewiarz Benedyktowski rps BUW 184	IAB	CFK	JDL	AJH	DIG	CBE	ABC	DEF	GHI	ABDS	IOGE	MJUC

Układ responsoriów matutinum Triduum Sacrum według oznaczeń literowych zastosowanych w wykazie Le Roux

W odróżnieniu od trzech pierwszych formularzy Triduum Paschalnego, czwarte oficjum niedzieli Zmartwychwstania zachowuje układ formalny zgodny ze wskazaniami podanymi w *Regule* św. Benedykta wyznaczającymi po 4 czytania i responsoria w każdym z trzech nokturnów, czyli w sumie 12 (św. Benedykt z Nursji, *Reguła*, 11)⁴⁸.

Układ responsoriów w formularzu *feria V in cena Domini* jest zbliżony we wszystkich opisanych źródłach. Kodeks lubiński i warszawski powtarzają trzy responsoria zawarte w antyfonarzu z Tyńca oraz te zapisane w rękopisie staniąteckim.

W przypadku formularza dla *feria VI in Parasceve* jedynie warszawski kodeks zawiera responsoria tynieckie i staniąteckie w identycznym układzie. Brewiarz lubiński reprezentuje inny ich dobór.

W Wielką Sobotę układ responsoriów matutinum jest identyczny w źródle lubińskim i warszawskim z takimi samymi responsoriami trzeciego nokturnu jak w Staniątkach, natomiast kodeks tyniecki przewiduje odmienne trzecie responsorium *Sicut ovis ad occisionem ductus est*, które w pozostałych manuskryptach umieszczone jest jako ostatnie (dziewiąte).

Układ responsoriów w formularzu na niedzielę wielkanocną jest identyczny w kodeksie tynieckim i warszawskim, być może również w rękopisie staniąteckim, w którym nie zachowały się responsoria trzecie i ostatnie. Brewiarz lubiński przewiduje odmienny dobór i układ responsoriów.

Podsumowując, trzy spośród czterech opisanych źródeł przechowujących formularze matutinum *Triduum Sacrum* wykazują znaczne podobieństwa w doborze i układzie responsoriów. Są to kodeksy: tyniecki, staniątecki

48 Św. Benedykt z Nursji, *Reguła*, dz. cyt., s. 97–98.

i warszawski. Dwa pierwsze podają tylko jeden nokturn z trzema responsoriami na trzy kolejne dni Triduum. Wiąże się to być może z wpływem tradycji cysterskiej, która przewiduje na te dni jedynie trzy responsoria w matutinum⁴⁹. Trudno stwierdzić, w jaki sposób cysterskie zwyczaje liturgiczne przeniknęły do środowiska benedyktynów tynieckich. Wiadomo, że opat Mściśław utrzymywał kontakt z opatem jędrzejowskim, jednak na temat jakichkolwiek zmian w liturgii sprawowanej w Tyńcu pod wpływem cystersów brak wzmianek w literaturze. Co do kodeksu staniąteckiego, nie wiadomo czy był kopią ksiąg tynieckich, czy wcześniejszych antyfonarzy używanych w opactwie benedyktynek. Być może kopista, wspomniany Tomasz, wzorował się na tradycji utrwalonej w Antyfonarzu Mściśława i zapisał tylko trzy responsoria, jednak nie identyczne z tynieckimi. Responsoria z obu wzmiankowanych kodeksów zdają się pochodzić z wcześniej funkcjonującego archetypicznego układu responsoriów matutinum, przypominającego swym następstwem wzór zachowany w brewiarzu „warszawskim”. Rękopis lubiński zdaje się reprezentować odmienną, od pozostałych, tradycję.

4. Polskie źródła na tle porównawczym

Raymond Le Roux w pracy *Répons du Triduo Sacro et de Pâques* zestawił ze sobą serie responsoriów na *Triduum Sacrum* z ponad czterystu rękopisów i druków reprezentujących zarówno tradycję monastyczną, jak i diecezjalną. Sporządzony wykaz przedstawia obraz ogromnego zróżnicowania w kwestii doboru tekstów na poszczególne dni Triduum. Autor wyodrębnił 117 odmiennych układów responsoriów na Wielki Czwartek, 127 na Wielki Piątek, 53 na Wielką Sobotę i 128 na niedzielę Zmartwychwstania. Tym bardziej uderzające jest, że układ responsoriów w kodeksach tradycji tynieckiej zbieżny jest tylko z dwoma wymienionymi przez le Roux rękopisami, mianowicie brewiarzami z żeńskiego opactwa benedyktyńskiego św. Maura w Verdun. Pierwszy z nich to XIV-wieczny kodeks przechowywany w Bibliothèque Nationale w Paryżu

49 Por. układ responsoriów matutinum w źródłach cysterskich w zestawieniach opracowanych przez o. Le Roux: R. Le Roux, *Répons du Triduo Sacro et de Pâques*, dz. cyt., s. 168–173. Por. także indeksy kodeksów o proveniencji cysterskiej w bazie danych Cantus. A Database for Latin Ecclesiastical Chant: <http://cantusdatabase.org>.

o sygnaturze ms. lat. 1029 A⁵⁰, drugi to pochodzący z drugiej połowy XIII wieku brewiarz z Bibliothèq̃ue Municipale w Epinal (sygnatura ms. 97)⁵¹.

Brewiarz lubiński wykazuje zgodność pod względem zawartych w nim reponsoriów matutinum *Triduum Sacrum* z następującymi rękopisami umieszczonymi w wykazie o. Le Roux:

1. XIII-wieczny kodeks z Akwizgranu (Aix-la-Chapelle) zawierający teksty oficjum tradycji katedralnej⁵².
2. XII-wieczny brewiarz niewiadomego pochodzenia, Bruksela, Bibliothèq̃ue Royale (ms. 510)⁵³.
3. XV-wieczny brewiarz z opactwa benedyktyńskiego w Altdorf, przechowywany w Bibliothèq̃ue Municipale w Colmar (sygn. ms. 461)⁵⁴.
4. Brewiarz z 1332 roku pochodzący z benedyktyńskiego opactwa św. Arnulfa w Metz, obecnie w Bibliothèq̃ue Municipale w Metz (sygn. ms. 333)⁵⁵.
5. Drukowany brewiarz z Kolonii z 1495 roku.
6. XIV-wieczny brewiarz kolegiaty z Saint-Dié, obecnie w Bibliothèq̃ue Municipale w Saint-Dié (sygn. ms. 59)⁵⁶.
7. Brewiarz z 1580 roku pochodzący z opactwa św. Pawła w Senones, przechowywany w Bibliothèq̃ue Municipale w Epinal (sygn. ms. 76)⁵⁷.
8. XIII-wieczny brewiarz z Metz (*pars hiemalis*) przechowywany w Bibliothèq̃ue Municipale w Metz (sygn. ms. 461)⁵⁸.
9. XV-wieczny brewiarz z Metz, obecnie w Bibliothèq̃ue Municipale w Metz (sygn. ms. 588)⁵⁹.
10. XIV-wieczny brewiarz z benedyktyńskiego opactwa św. Symforiana w Metz, obecnie w prywatnej kolekcji.

Przedstawione powyżej zależności odnoszą się do trzech oficjów *Triduum Sacrum*: Wielkiego Czwartku, Wielkiego Piątku i Wielkiej Soboty. Dobór tekstów na uroczystość Zmartwychwstania Pańskiego jest w polskich źródłach

50 V. Leroquais, *Les Bréviaires manuscrits des bibliothèques publiques de France*, t. 3, Paris 1934, s. 10.

51 Tamże, t. 2, s. 88.

52 Indeks kodeksu (D-AAm G 20) umieszczony w bazie Cantus. A Database for Latin Ecclesiastical Chant: <http://cantusdatabase.org>.

53 J. van den Gheyn, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique*, t. 1, Bruxelles 1901, s. 323. Le Roux podaje starą sygnaturę manuskryptu ms. 353.

54 V. Leroquais, *Les Bréviaires...*, dz. cyt., t. 2, s. 9.

55 Tamże, s. 226.

56 Tamże, t. 4, s. 133.

57 Tamże, t. 2, s. 82.

58 Tamże, s. 231.

59 Tamże, s. 252.

oryginalny i nie znajduje dokładnego odpowiednika w kodeksach przebadanych przez Le Roux. Obydwa wymienione źródła z opactwa św. Maura nie zawierają responsoriów na niedzielę Zmartwychwstania, co uniemożliwia porównanie tekstów tradycji tyńskiej z tamtejszą. Natomiast zestawienie tekstów na Wielkanoc z brewiarza lubińskiego i wymienionych wyżej pokrewnych źródeł zachodnich przedstawia się następująco:

Brewiarz Lubiński	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
A	A	A	-	A	A	-	-	A	A	-
B	B	B		B	B			B	B	
D	C	C		C	C			C	C	
E	D	D		D	D			D	D	
I	E	E		E	E			E	E	
G	F	I		I	I			I	I	
H	G	G		G	G			G	G	
S	H	H		H	H			H	H	
J	I	S		S	S			S	S	
K	J	J		J	J			J	J	
L	K	K		K	K			K	K	
C	L	L		L	L			L	L	
	M	O		F	F			F	F	
		M		O	O			O	O	
		U		M	M			M	M	
				U	U			U	U	
	I	II		III	III			III	III	

Układ responsoriów matutinum niedzieli Zmartwychwstania według oznaczeń literowych zastosowanych w wykazie Le Roux

Jak wynika z powyższego wykazu, wśród źródeł zbliżonych do tradycji lubińskiej wyróżnić można trzy różne modele doboru responsoriów. Model II i III obejmuje wszystkie responsoria lubińskie, choć w nieco innej kolejności, co pośrednio potwierdza wykazane wcześniej zależności między tradycją lubińską i wyszczególnionymi kodeksami.

Wszystkie z wymienionych powyżej źródeł pochodzą z ośrodków diecezjalnych lub monastycznych położonych na obszarze historycznego regionu Lotaryngii lub w jego pobliżu, np. Kolonia. Lokalizacja ta potwierdza hipotezy historyków co do nadmozańskiego pochodzenia pierwszych grup mnichów przybyłych na ziemię polskie⁶⁰. Jednakże zagadnienie wzajemnych zależności i pokrewieństwa tradycji utrwalonych w polskich źródłach oraz ich związków

60 Por. L. Génicot, *Polska i kraj nadmozański w średniowieczu. Krótkie podsumowanie i sugestie dalszych badań*, [w:] *Belgia-Polska. Bilans i perspektywy badawcze*, red. J. Rebeta, Lublin 1988, s. 12n. Por. także: U. Berlière, *Bénédictins liégeois en Pologne au XIIe siècle*, „Revue Bénédictine” 13 (1896) nr 1-4, s. 112-117, <https://doi.org/10.1484/J.RB.4.04531>; G. Labuda, *Kto i kiedy ufundował klasztor w Tyńcu?*, [w:] *Benedyktyni tyńscy w średniowieczu...*, dz. cyt., s. 23-39.

ze zwyczajami liturgicznymi ośrodków europejskich domaga się przeprowadzenia bardziej gruntownych badań. Rezultat dokonanych powyżej porównań może stać się inspiracją do przeprowadzenia podobnych zestawień uwzględniających inne formularze, np. niedziel i suchych dni adwentu, uroczystości Wszystkich Świętych, Poświęcenia Kościoła, oficjum za zmarłych, w których pojawiają się najliczniejsze i charakterystyczne warianty dotyczące doboru i kolejności responsoriów⁶¹. Porównanie większej ilości formularzy ukaże szerszy obraz omawianego zagadnienia. Należy także przeprowadzić bardziej rozległe i wnikliwe badania dotyczące wzajemnych zależności między polskimi tradycjami sprawowania *officium divinum* z uwzględnieniem pozostałych zachowanych średniowiecznych źródeł benedyktyńskich, zwłaszcza kodeksów z Legnicy, aby wykazać wpływy w obrębie oficjum zachodzące pomiędzy poszczególnymi konwentami i wyodrębnić, na ile to możliwe, ich pierwotne wzorce liturgiczne.

61 Wyszczególnione formularze wymienia w swoich badaniach o. Gabriel Beyssac. Materiały zawierające jego prace przechowywane są w opactwie Saint-Benoit de Port-Valais w Bouveret w Szwajcarii.

Abstrakt

Responsoria Triduum Sacrum w polskich benedyktyńskich źródłach officium divinum w epoce przedtrydenckiej

Niniejszy artykuł prezentuje polskie przedtrydenckie księgi do sprawowania liturgii godzin pochodzące z klasztorów benedyktyńskich i zawarte w nich teksty responsoriów matutinum przeznaczone na kolejne dni *Triduum Sacrum*. Wymienione responsoria przedstawiono na tle innych europejskich źródeł oficjum, wykazując jednocześnie związki polskiej benedyktyńskiej tradycji liturgicznej ze zwyczajami kultywowanymi w różnych ośrodkach diecezjalnych i monastycznych Europy Zachodniej.

Słowa kluczowe: responsorium; oficjum; benedyktyni; Triduum Sacrum; średniowiecze; brewiarz; antyfonarz

Abstract

The Triduum Sacrum Responsive Prayers in Polish Benedictine officium divinum Sources in the Pre-Tridentine Age

This article presents the Polish pre-Tridentine books for the celebration of the Divine Office originating in Benedictine monasteries and the texts of the responsories' matutinum contained within them intended for consecutive days of the Sacred Triduum. The mentioned responsive prayers are presented in relation to other European sources of the office, at the same time demonstrating the relationship between the Benedictine liturgical traditions and the customs cultivated in different diocesan and monastic centers in Western Europe.

Keywords: Responsive Prayers; Holy Office; Benedictines; Sacred Triduum; middle ages; Breviary; antiphonary

References

- Achten, G. (1979). *Die theologischen lateinischen Handschriften in Quarto der Staatsbibliothek Preussische Kulturbesitz Berlin. Teil 1 Ms. theol. lat. qu. 141-266*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Benedykt z Nursji. (1997). *Reguła*. (A. Świderkówna, Trans.) (2nd ed.). Kraków: Tyniec – Wydawnictwo Benedyktynów.
- Berlière, U. (1896). Bénédictins liégeois en Pologne au XIIIe siècle. *Revue Bénédictine*, 13(1–4), 112–117. <https://doi.org/10.1484/J.RB.4.04531>
- Borkowska, M. (1989). *Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce*. Tyniec.
- Bracha, K. (2014). Dziedzictwo duchowe benedyktynów świętokrzyskich w średniowieczu: stan i potrzeby badawcze. *Debaty Świątokrzyskie*, 1.
- Bratkowski, T. (2009). *Antyfonarz Mściława z Tyńca. Studium źródłoznawcze*. Przemysł: Bonus Liber.
- Bratkowski, T. (2013). *Officium divinum de tempore w rękopiśmiennych antyfonarzach zakonów benedyktyńskich w Polsce od XV do XIX wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Combaluzier, F. (1968). In memoriam Gabrielis Beyssac. *Ephemerides Liturgicae*, 82, 47–53.
- Danielski, W. (1997). *Kult św. Wojciecha na ziemiach polskich w świetle przedtrydenckich ksiąg liturgicznych*. (J. J. Kopeć, Ed.). Lublin: TN KUL.

- Derwich, M. (1998). *Monastycyzm benedyktyński w średniowiecznej Europie i Polsce. Wybrane problemy*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dondi, C. (2004). *The liturgy of the Canons regular of the Holy Sepulchre of Jerusalem. A study and a catalogue of the manuscript sources*. Turnhout: Brepols.
- Génicot, L. (1988). Polska i kraj nadmozański w średniowieczu. Krótkie podsumowanie i sugestie dalszych badań. In J. Rebeta (Ed.), *Belgia-Polska. Bilans i perspektywy badawcze. Kolokwium belgijsko-polskie w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim 7-8 października 1977*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Gheyn, J. van den, Wagemans, É., Lyna, F., & Bacha, E. (1901). *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique. T. 1*. Bruxelles; Renaux: H. Lamertin; Des presses de J. Leherete Coutin. Retrieved from <http://archive.org/details/cataloguedesmanu01brusuoft>
- Hesbert, R.-J. (Ed.). (1963). *Corpus antiphonalium officii*. Roma: Herder.
- Hiley, D. (1993a). Post-Pentecost Alleluias in Medieval British Liturgies. Plainsong & Mediaeval Music Society centennial essays. In S. Rankin & D. Hiley (Eds.), *Music in the medieval English liturgy : Plainsong & Mediaeval Music Society centennial essays*. Oxford: Clarendon Press.
- Hiley, D. (1993b). *Western plainchant. A handbook*. Oxford: Clarendon Press.
- Huglo, M. (1988). *Les livres de chant liturgique*. Turnhout: Brepols.
- Klimecka, G. (1996). Tynieckie rękopisy iluminowane w zbiorach Biblioteki Narodowej przykładem benedyktyńskiej kultury piśmienniczej w XIV-XV wieku. In M. Derwich & A. Pobóg-Lenartowicz (Eds.), *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym: materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 8-11 V 1996 przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego* (pp. 289-297). Opole; Wrocław: Pracownia Badań nad Dziejami Zakonów i Kongregacji Kościelnych (LARHCOR). Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kopera, F. (1918). *Dzieje malarstwa w Polsce. Średniowieczne malarstwo w Polsce. T. 1*. Kraków.
- Kubieniec, J. (2016). Muzyka liturgiczna. In M. Konik (Ed.), *Monografia zespołu muzycznego oraz katalog muzykantiów klasztoru ss. Benedyktyn w Staniątkach*. Kraków: Musica Iagellonica.
- Kubieniec, Jakub. (2013). *Secundum consuetudinem. Śpiew godzin kanonicznych w średniowiecznej metropolii gnieźnieńskiej*. Kraków: Musica Iagellonica.
- Labuda, G. (1995). Kto i kiedy ufundował klasztor w Tyńcu? Kto i kiedy ufundował klasztor w Tyńcu? In K. Żurowska (Ed.), *Benedyktyni tynieccy w średniowieczu. Materiały z sesji naukowej, Wawel-Tyniec 13-15 października 1994* (pp. 23-39). Kraków: Tyniec.
- Le Roux, R. (1979). Répons du Triduo Sacro et de Pâques. *Etudes Gregoriennes*, 18, 157-176.
- Leclercq, J. (1997). *Miłość nauki a pragnienie Boga*. (J. A. Spież, Ed., M. Borkowska, Trans.). Kraków: Tyniec - Wydawnictwo Benedyktynów.
- Leroquais, V. (1934). *Les bréviaires manuscrits des bibliothèques publiques de France*. Paris.
- Miazga, T. (1982). Skryptorzy ksiąg choralnych w Polsce. *Studia Sandomierskie*, 3, 305-342.
- Miazga, Tadeusz. (1984). *Notacja gregoriańska w świetle polskich rękopisów liturgicznych*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Miodońska, B. (1995). Kodeksy iluminowane Benedyktynów tynieckich. Wiek XIV-XV. Uwagi historyka sztuki. In K. Żurowska (Ed.), *Benedyktyni tynieccy w średniowieczu. Materiały z sesji naukowej, Wawel-Tyniec 13-15 października 1994* (pp. 243-260). Kraków: Tyniec.
- Miodońska, Barbara. (1993). *Małopolskie malarstwo książkowe 1320-1540*. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN.
- Nadolski, B. (1991). *Liturgika. T. 2: Liturgia i czas*. Poznań: Pallottinum.
- Podlacha, W. (1916). Miniatury tynieckich ksiąg liturgicznych w Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie. In R. Longchamps de Berier (Ed.), *Księga pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza. T. 2* (pp. 195-204). Lwów.

- Sczaniecki, P. (1978). *Katalog opatów tynieckich*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy.
- Sczaniecki, P. (1980). *Zakony benedyktyńskie w Polsce*. Tyniec.
- Sczaniecki, P. (1989). *Benedyktyni polscy. Zbiór szkiców i opowiadań*. Tyniec.
- Skibniewski, M. (1988). *Opactwo benedyktyńców w Lubiniu. Perła wśród niziny*. Poznań: Księgarnia Świętego Wojciecha.
- Stummer, W., & Kozerska, H. (Eds.). (1963). *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. T. 1*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Szendrei, J. (1999). Notacja liniowa w polskich źródłach chorałowych XII–XIV wieku. In E. Witkowska-Zaremba (Ed.), *Notae musicae artis: notacja muzyczna w źródłach polskich XI–XVI wieku. Studia*. Kraków: Musica Iagellonica.
- Witkowska-Zaremba, E. (Ed.). (1999). *Notae musicae artis: notacja muzyczna w źródłach polskich XI–XVI wieku. Studia*. Kraków: Musica Iagellonica.
- Żurowska, K., Reklewska, M., & Pycińska, E. (Eds.). (1994). Antyfonarz opata Męcislawa. In *Tyniec. Sztuka i kultura benedyktyńców od wieku XI do XVIII. Katalog wystawy w Zamku Królewskim na Wawelu, październik–grudzień 1994*. Kraków.